

ГОЛЯНИЧ Марія – докторка філологічних наук, професорка, професорка кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна (mariia.holianych@pnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6550-0669>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.5>

Бібліографічний опис статті: Голянич, М. (2025). Мовленнєві жанри в діалектному дискурсі: тематичні розряди та комунікативно-прагматичні особливості. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 62, 41–49, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.5>

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ В ДІАЛЕКТНОМУ ДИСКУРСІ: ТЕМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. У статті охарактеризовано тематичні розряди мовленнєвих жанрів, що функціонують у мовленні жителів села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, розкрито особливості актуалізації в них прагматичних компонентів значення під час комунікативної взаємодії мовців.

Проведене дослідження засвідчило: мовленнєвий жанр як композиційно й тематично усталений тип повідомлень, позначений когнітивно-прагматичними й національно-культурними особливостями, є значущим у вираженні інтенцій комунікантів, у реалізації ними відповідних комунікативних стратегій і тактик.

У статті доведено: використання в складі мовленнєвих жанрів окремих мовленнєвих актів, онтологічною ознакою яких є асиметрія плану змісту й плану вираження, допомагає жителям села актуалізувати в процесі мовлення імпліцитний пласт буття тексту як дискурсу, не порушуючи принципів і норм мовленнєвої поведінки.

Серед різних видів мовленнєвих жанрів, вагомих у гуцульському діалектному дискурсі, у межах яких актуалізовані прагматичні компоненти значення, виділено насамперед ті, які можна означити як: вибачення, докір, заборону, запевнення, заспокоєння, нагадування, обіцянку, образу (сварку), погрозу, подяку, пораду, попередження (застереження), похвалу, привітання-віншування, привітання з іменинами.

Акцентовано також на тому, що в складі кожного мовленнєвого жанру є мовні засоби-маркери його інваріантного значення, серед яких вагома роль належить перформативним дієсловам (перформативним висловленням): вибач'єйу, д'єкуйу, здоров'їу, об'їц'єйу (уб'їц'єйу, їб'їц'єйу), позвол'єйу, прѳс'у, рад'у, фал'у та ін.

Багатозначність окремих перформативних дієслів, їх різноситуативне використання спричинило варіювання характеру інтенційної спрямованості висловлень, у складі яких їх використано.

У статті підкреслено, що в тудівському говірковому дискурсі функціонують мовленнєві жанри, змістово-тематичними маркерами яких виступають фразеологізовані одиниці, до складу яких належать формально тавтологічні висловлення й такі мовні одиниці, як коз'єч'їй кужу'х і вербѳв'ї дрива; наголошено й на тому, що смислове наповнення висловлень, які утворюють мовленнєвий жанр, залежить від ситуації спілкування, комунікативних ролей мовців, їхнього психологічного стану, цілей, яких вони хочуть досягти; його формують одиниці різних мовних рівнів, а також паралінгвістичні засоби, значущі в актуалізації прагматичних компонентів значення.

Ключові слова: діалектний дискурс, комунікативна інтенція, мовленнєвий жанр, перформативне дієслово, прагматичні компоненти значення.

GOLLANYCH Maria – Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine (mariia.holianych@pnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6550-0669>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.5>

To cite this article: Golianych, M. (2025). Movlennievi zhanry v dialektnomu dyskursi: tematychni rozriady ta komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti [Speech genres in dialectal discourse: thematic categories and communicative-pragmatic features]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 62, 41–49, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.5> [in Ukrainian].

SPEECH GENRES IN DIALECTAL DISCOURSE: THEMATIC CATEGORIES AND COMMUNICATIVE-PRAGMATIC FEATURES

Summary. The article characterizes the thematic categories of speech genres functioning in the speech of residents of the village of Tyudiv, Kosiv district, Ivano-Frankivsk region, and reveals the specific features of the actualization of pragmatic components of meaning during communicative interaction.

The conducted research demonstrates that a speech genre, as a compositionally and thematically conventional type of utterance marked by cognitive-pragmatic and national-cultural characteristics, plays a significant role in expressing communicative intentions and implementing appropriate communicative strategies and tactics.

The study proves that the inclusion of specific speech acts – whose ontological feature is the asymmetry between content and expression – within speech genres allows speakers to actualize the implicit dimension of the text-as-discourse without violating the principles and norms of communicative behavior.

Among the various types of speech genres significant in Hutsul dialect discourse, the article identifies those in which pragmatic components of meaning are most vividly actualized. These include: apology, reproach, prohibition, assurance, consolation, reminder, promise, insult (quarrel), threat, gratitude, advice, warning (caution), praise, greeting (well-wishing), and name-day congratulations.

The article also emphasizes that each speech genre is marked by specific linguistic means indicating its invariant meaning, with a special role played by performative verbs (performative utterances): *vybachéyu* ("I apologize"), *djekuyu* ("I thank you"), *zdoróviyu* ("I greet you"), *obítséyu / ubítséyu / ubjitséyu* ("I promise"), *pozvoléyu* ("I allow"), *prosjú* ("I ask"), *radjú* ("I advise"), *faljú* ("I praise"), among others.

The polysemy of certain performative verbs and their variable situational usage leads to variation in the intentional orientation of the utterances in which they appear.

The article highlights that in Tyudiv's dialect discourse, there are speech genres marked by phraseologized units, including formally tautological expressions and such culturally loaded linguistic elements as *kozechiy kuzhúkh* ("goat's fur coat") and *verbóvi dryvá* ("willow firewood"). It is also noted that the meaning of utterances forming a speech genre depends on the communication situation, the speakers' roles, psychological states, and intended goals. These meanings are shaped by units from various linguistic levels, as well as by paralinguistic means that are essential for actualizing the pragmatic components of meaning.

Key words: dialect discourse, communicative intention, speech genre, performative verb, pragmatic components of meaning.

Постановка проблеми. Актуальними питаннями сучасного мовознавства є ті, що пов'язані з антропозорієнтованими когнітивною і комунікативно-прагматичною науковими парадигмами, з дослідженням діяльнісного «людиновимірною» характеру мови. «Проблема людини, її ролі й місця в сучас-

ному світі нині стала не лише актуальною теоретичною, але й гострою соціальною, що зачіпає основи людського буття. Тож не дивно, що вона змістилася в центр теоретичного осмислення цілого комплексу наук» (Філософія, 2003, с. 368), серед яких мовознавству належить вагома роль.

Дослідження особливостей мовомислення й мовобуття людини передбачає акцент на різного роду чинниках, важливих для характеристики мовленнєвої діяльності: психологічних, соціокультурних, когнітивних, структурно-семантичних, оцінно-образних, композиційних, прагматичних та ін.; на вербальних і невербальних засобах спілкування, ситуативних і контекстних ознаках процесу комунікативної взаємодії, що вимагає від комунікантів під час вибору ними комунікативних стратегій і тактик враховувати «ціннісно заряджену атмосферу спілкування» (Філософія, 2003, с. 375), імпліцитний вимір її буття для того, щоб уникнути конфронтаційності (чи зменшити її емоційний заряд), щоб мовленнєва взаємодія була успішною, тобто дії адресанта й адресата були передбачуваними, взаємно «прочитуваними» й коректними.

Погляд на мову крізь призму людиновимірності передбачає, що життєво-досвідний світ мовців у процесі комунікації буде «висвічено» в різних аспектах, актуалізовано не лише в узвичаєних, змістово стандартних формах, але й таких, які оприявлюють глибоко індивідуальне, часто приховане, «палімпсестове», яке містить не один значеннєвий вимір і саме цим є значущим у розкритті глибинних пластів буття мови.

Однак під час мовленнєвої взаємодії адресант і адресат орієнтуються насамперед на узвичаєні стандартизовані форми спілкування. «Підкоряючись» правилам певної соціокультурної ситуації – певного «жанру суспільно-індивідуального буття» (Філософія, 2003, с. 391) мовці тим самим включаються в спільні координати мовленнєвої взаємодії; дешифруючи почуте, вони кваліфікують характер ситуації; виходячи із власних комунікативних навичок, компетенцій, намагаються визначити (за суто мовними, тематично-змістовними, композиційними, стилістичними, паралінгвістичними засобами спілкування) наміри комунікативного партнера, що є значущим у процесах комунікативної взаємодії загалом, зокрема і в конкретних типових ситуаціях спілкування, мовний вияв яких учені кваліфікують як мовленнєвий жанр.

Мовленнєві жанри – це «прийняті в конкретних ситуаціях і призначені для передачі певного змісту типові способи побудови мов-

лення; це розгорнута мовленнєва побудова, яка складається з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів, ілюктивна сила котрих підпорядкована певній стратегії й тактиці адресанта, тематиці спілкування; еталон соціально значущої взаємодії, типізовані форми мовленнєвої комунікації» (Бацевич, 2010, с. 14).

Репрезентуючи значення й досвід людини, що стосується різних мовленнєвих ситуацій, мовленнєвий жанр тим самим представляє різні фрагменти її життя, де предметна реальність і неомовлена, імпліцитна, пов'язуючись між собою, містять й «етнонаціональну забарвленість людського буття» (Філософія, 2003, с. 403).

Мовленнєві жанри різні за способами втілення інтенцій комунікантів; за своїм тематико-змістовим наповненням; за особливостями вербалізації в них (як втіленням мислення людини) життєвого й комунікативного досвіду мовців, які беруть участь у спілкуванні; за оцінно-модальною тональністю комунікативної взаємодії; за дотриманням мовцями комунікативних стандартів і норм спілкування, яких «вимагає» той чи той мовленнєвий жанр і т. ін. (Бацевич, 2004, с. 159).

Виходячи зі сказаного, наголосимо на тому, що мовленнєві жанри – це тематично усталені типи повідомлень, упізнавані за структурою й мовними засобами вираження, що акумулюють певні інтенції комунікантів. Їх можна означити як: *вибачення, вішуння, докір, заборона, звинувачення, запевнення, запрошення, заспокоєння, застереження, обіцянка, образа, побажання, подяка, поздоровлення, порада, похвала, привітання, прохання, сварка, несхвалення* тощо.

Мета дослідження – виділити тематичні розряди мовленнєвих жанрів та розкрити особливості актуалізації в них прагматичних компонентів значення.

Основні завдання:

1) виокремити тематичні розряди мовленнєвих жанрів, якими послуговуються жителі села Тюдів;

2) розкрити особливості актуалізації в них прагматичних компонентів значення під час комунікативної взаємодії мовців.

Матеріал дослідження – тематично й композиційно усталені типи повідомлень, позначені структурно-семантичними, когні-

тивно-прагматичними й національно-культурними особливостями й функціують у мовленні жителів села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовленнєві жанри ще мало досліджені в українському мовознавстві, хоча вчені намагаються визначити їх статус, види, композиційні форми втілення, засоби вираження тощо (Т. Боса, С. Давидович, Н. Іщенко, М. Кривотенко, О. Компаній, С. Король, Н. Скрипник, О. Когутьок, С. Турлюк та ін.). Не були мовленнєві жанри й предметом спеціального лінгвістичного дослідження, здійсненого на діалектному матеріалі. Види, зміст, характер мовного втілення цих текстових моделей розглянуто лише принагідно в лексикографічних працях чи під час характеристики етикетних мовленнєвих формул, використовуваних у діалектному дискурсі. Це й зумовило вибір теми статті й визначає її **актуальність**.

Виклад матеріалу. У мовленні жителів села Тюдів використовувано різні види установлених повідомлень, які можна кваліфікувати як мовленнєві жанри.

Наведемо приклади деяких із них, зокрема ті, які означаємо як:

1) вибачення: *Вибач'єйте / Васі / ік йа шош ни то уч'єра сказаў / бо гуршого нима / ік пус'т'і жєрти / того прос'у / абєсте се ни гн'ївали ї м'ін'ї вибач'єли;*

2) докір: *Ч'ікаї ч'ікаї / приїде коза до вóза / і йа так само тебе послухай; Ч'ікаї / ч'ікаї / дес шош і ти меш менє просіти / і йа цисє тоб'ї нагадаїу;*

3) заборону: *Отутеч'ки ў трав'ї ни вóл'но біти піўки / бо йєк д'ідик заўтра ме косіти? / ід'їт за хату / там дóста м'їс'ц'а; Самім двóд'ї ни вóл'но їти / Бóже бороні / то / прєц'ін' / р'іка; Н'ї м'ін'ї ў кредєн'ц'ї нїшпорити / ни вóл'но / тамки н'їч'ó нима дл'а вас / ни відите? / сам'ї порц'її / а С'в'їтії Николáї гаш позáўтр'у приїде / і ў кредєн'ц'ї вин н'їч'ó ни дєржи / пит пóдушкоў метє се дивіти;*

4) запевнення: *Герентуїу / шо от:ó / шо ми ўрадили / вийде на дóбре / бо оцїх пїет' сóтикиў барабўл' отáк стáне; Каў тоб'ї гєзде / коз'єч'є молоко ш'ї н'їкóму ни пошкóдило / йа герентуїу за ц'є;*

5) заспокоєння: *Лиш ни гризїсе / Нóц'ко / ус'ó бóде дóбре / ад'ї нáв'їт' сейїноч'ї*

унї мóжуть прийїхати / ци заўтра / бо то делєка дорóга / а ўни ни сказаїли тóч'но колї; Вуїно / ни жур'їц'є / бо то нима ч'о / у дрúгих ш'ї ї ни такє бувáїї / а тутки нима н'їїєкоїї б'їдї / ус'ї жив'ї здорóв'ї;

6) нагадування: *Нагадуїу / шо йїк хоч'їте заўтра їти ў грибі / то мус дóс'в'їта ўстáти / а то ўже пїзнїй ч'єс; Нагадуїу за к'їптáр' / принес'їт / ік вам ужє ни трєба / бо д'їт ужє два рáзи йїгó допоминáўсе; Нагадуїу / шо ўже пїєта / ч'єс корóву пускáти;*

7) обіцянку: *Васі / ни рас йїс отутеч'ки стоїєў / ї об'їц'єў / шо ўс'о бóде зроблено / і шо / шó с тóго об'їц'їн'а? / А йа вит свóїїх слиў се ни виткáзуїу / йа ї тепєр об'їц'єїу / лиш одно / шо ви хоч'їте бóрзо / а то так ни бувáїї; Об'їц'єїу вам / мáмко / шо бóду се ўч'єти / шо вам ни бóде за мєне ўстит / лиш би Бох помїх м'ін'ї поступіти;*

8) образу (сварку): *Мої ч'олов'їч'ї / ш'ї йїс óч'ї ни пролупїў / а ўже гудза шукаїїш?; Аг'їна цисє / ни спостїгла с'їсти / а ц':а ўже приб'їгла се вáдити / крич'єїї / шо кўри пóрпайуц'є ў йїїї гр'їткáх / а йа шó / найміласє сокотїти ч'уж'ї гр'їткї?;*

9) погрозу (залякування): *Йá тоб'ї покажу / меш знáти / йєк ни слухати / йєк соб'ї грáти свóїїм вóзом; Йá т:об'ї покажу / та йа тоб'ї покажу / ч'ó йа тебе клїч'у / ї ни гон'а се доклїкати / ге? / ч'ó йа гóлос надриваїу / а ти се ни ўбзивáїїш? / хол'єра би тебе ўз'єла / та би тебе ўз'єла;*

10) подяку: *Фáїно д'їковáт' вам / шо йїстє ни погордувáли / а прийшли стару бáбу видизнáти; Д'єкуїу вам / абєсте прожїли / шо так фáїно цисє м'ін'ї вїорали / бо йа ни знáїу / шо бих робїла без вас; Фáїно д'їковáт' вам / шо йїстє заўдáли м'ін'ї оцєс м'їшóк / бо такїї т'їшкїї / їг бї ў нєго хтос кам'їн'а наладувáў;*

11) пораду: *Мару́с'ко / то ни йє дўже дóбре дл'а тєбе товaрі́ство / йа бих порáдила / мєнче з неў ставáти до бєс'їди / ўна ўже зач'єла д'івóч'їти / а ти мáїїш пантрувáти наўку; Йá дóбре рáд'у / а ви соб'ї йєк хоч'їте / тóго с'їна ни стáне корóву вїзимувати / тре: би ш'ї хот' ниў такóго;*

12) попередження (застереження): *Фáїно рóбиш / ої шо фáїно / робї ї дáл'ї так / меш від'їти / кудá ўно тебе заведє / а йа лиш тогдї скаў / ни слухала йїс дóброїї порáди / то слухáї би́нд'їкїї.*

Широко використовувані в тюдівському мовленні висловлення *фа́йно робиш / ої шо фа́йно* (ал:е фа́йно йісте зробіли / шо фа́йно / то фа́йно; ої шо фа́йно йіс витпов'іла / ої шо фа́йно та ін.) здебільшого виступають маркерами похвали. Порівняймо: *Фа́йно / Ан:іч'ко / ў тебе виходи / ої шо фа́йно / хрестики так'і риўнён'к'і / ч'ісан':і / одін ў одін / н'іхто би ни сказаў / шо йіх шіли так'і малён'к'і рўч'ки / наї би прожіли ўни / шо так складайуц:е до роботи.*

Однак матеріал проведеного дослідження засвідчив, що залежно від ситуації спілкування, інтенції комуніканта деякі з висловлень здатні набувати амбівалентного характеру.

13) похвалу: *Фал'ўтебе за фа́йну бёс'іду / шо ти ў ме́не дол'ўдна / ч'ёмно витпов'ідайиш / ни фёскайиш / ни пидно́сиш себе́ / ни переби-ва́йиш дру́гого / бо фа́йна бёс'іда / це ік слова́ у ниї до́бїрн'і / шо л'удина́ йіх гово́ри кому́с с питхо́дом / ма́йї питхи́т до ко́гос і зна́йї коли́ шо сказа́ти;*

14) привітання-віншування: *Ши'ёс'т'ім / здоро́ўйім / с С'в'іт'ім Риздво́м [з Риздв'ініми С'в'ётами] здоро́в'і прова́т'те / абёсте і на́рик доч'іка́ли.*

Порівняймо ще: *Так се гово́ри лии на Риздво́ ци ў Риздв'ін'і С'в'ёта / ў цеї ч'ес / ік іде́ц:е до ко́гос ў го́с'т'і / тазда́ / гїс'т' / утвор'ёйї двёр'і / і тикі с поро́га зач'іна́йї оц:е ка́зати / а жі́нка і д'іти ни їдут з ним у по́рав'ін' / а сто́йут на крок ма́ї дал'і / це йе таке́ в'ін'ч'о́ван'і / але́ цисе́ сло́во се ни ка́же / нима́ / шоби́ хтос ка́заў / в'ін'ч'у́ймо вас / це се розум'і́йї / але́ ка́жец:е лии ота́к / йек йа сказа́ла.*

15) привітання з іменинами: *Здо-ро́вимо вас з Іва́ном / абёсте ду́ж'і бу́ли і ш'і сто ро́киў прожіли у мі́р'і і гаразд'і; Бра́ч':іку Іва́ / мно́га л'іта вам прожіти у здо-ро́ўйї і ра́дости / у споко́йу / розва́жливости / ў малён'кому дого́ж'ін'у соб'і́ / бо це́го ўже потребу́ють на́ш'і ро́ки / ма́йтесе до́бре / і наї вам Бох помога́йї.*

Розглянемо ще приклади: *Гента́м ни витишукóували дн'іў / коли́ хто ўроді́ўсе / а здоро́вили лии тогди́ / ік л'удина́ ма́йї імн'ё то́го с'в'іто́го / іко́го ў цес ден' св'ёто / Іва́на / Пе́тра / Васи́л'йа / ота́к с цим усі́м бу́ло / ну а хто коли́ ўроді́ўсе / то інче́ / за*

ден' р'ітко хто памн'іта́ў / а диві́лисе / ік'і работі тогди́ бу́ли / копа́ли барабу́л'і / робі́ли поло́ги / молоті́ли гор'іхи / ци́ йке с'в'ёто се бі́жіло / ад'і м'іі д'ед'а ка́заў / шо вин на Володи́міра ўроді́ўсе / а то пе́рет с'в'ётом бу́ло / йа ў ба́би ви́питаласе / а ма́тка Но́ц'а / шо на Уведён'і́йе / а то дес ко́ло це́го с'в'ёта / ог:о́ / то іт би ота́к перепита́ў ста́рших л'у-дїй / то ви́йшло би / шо пи́ў Т'ўде́ва ўроді́лисе ікра́с у ік'іс вели́к'і с'в'ёта.

Спільним для виділених усталених функціонально-комунікативних типів повідомлень є те, що в кожному з них наявний тематичний маркер – «спеціалізована» ключова мовна одиниця, яка вказує на його змістове наповнення й характер мовленнєвої дії, пов'язаний із намірами комуніканта: *вибач'ёйу, д'ёкуйу, здоро́ўйу, об'іц'ёйу (ўб'іц'ёйу, уб'іц'ёйу), позво-л'ёйу, про́с'у, ра́д'у, фал'у.*

Така ключова мовна одиниця, виражаючи певне лексичне значення, окреслює й той фрагмент дійсності, який пов'язаний з її використанням і пресупозиційно закріплений у досвідному знанні мовця, а також «підказує» комунікантові, у яких аксіологічних вимірах, очевидно, буде розгортатися відповідний тип повідомлення. Тож можна стверджувати, що в конкретному фрагменті тексту як дискурсу ключове слово (висловлення) є комунікативно значущим: виражаючи ставлення мовця до того, про що він повідомляє, воно водночас синкретизує ті наративні лінії, які тематично близькі до основного топіка, а отже (залежно від контексту, ситуації спілкування, намірів комунікантів), розгортає й підсилює те, що закладено в цьому домінантному висловленні, зокрема в його дієслівному елементі.

Спільною ознакою окремих виділених вище ключових одиниць – змістових маркерів мовленнєвих жанрів – є й те, що їх можна кваліфікувати як перформативи – слова (висловлення), що дорівнюють дії, вчинку. «Перформативні висловлення мають різну іллокутивну спрямованість та ступінь впливу на адресата. Іллокутивну функцію перформативного висловлення експлікує перформативне дієслово, яке є її точним індикатором. Проте дія, на яку воно вказує, не завжди реалізується однозначно. Поліфункціональність та багатозначність окремих перформативних дієслів зумовлює прагматичне варіювання інтенцій-

ної спрямованості висловлення, яке може містити комбінацію декількох іллокутивних сил» (Ліпська, 2010, с. 15).

Так, мовленнєвий жанр з домінантою «похвала» містить не тільки його семантичний маркер «*фал'у*», що є еквівалентом певної дії. Розгортаючи думку (приклад № 13), адресант акцентує й на тих ознаках «*фаїноїї бєс'іди*», на які варто б адресатові звернути увагу, якщо він прагне дотримуватися максимум спілкування, принципів доцільності, ввічливості й емпатичної співучасті в процесах спілкування (намагатися зрозуміти емоційний стан комунікативного партнера), якщо він хоче досягти перлокутивного ефекту: *У так'ї бєс'ід'і мош вїмантити шош і до сєбе / алє ни так / шобї пошкідити дрўгому / н'і / ти соб'ї шош роскázуїш / говорїш с кїмос / алє з ікїмс ўмислом / і хоч'їш / шобї тогó / шо се говорї / ўпáло комўс у вўхо / а ўїк ц:е се стáне / отогдї ти дїїшлá свóго / бєс'іда тоб'ї ўдáласє.*

Мовленнєвий жанр «похвала», як і деякі інші, представлені вище, залежно від інтенцій адресанта, його психологічного стану, статусних ролей комунікантів, оцінки адресантом ситуації спілкування, може набувати амбівалентного характеру, трансформуючись в інший тип повідомлення. Наприклад: *Е: / та йá мўс'у тебє пофалїти / фал'ў / бо йек такў ч'ємну / слїўну дитїну ни пофалїти? / казáў / шо однá ногá тут / а дрўга / там / а пишóў / і за тобóў золот'ї вєрби зач'єли рости.*

Імпліцитний пласт буття цього фрагмента дискурсу розкривається поступово, насамперед через його інтонаційний малюнок, тональність висловленого, виразником чого є препозиційний компонент *е*: – у тюдівському дискурсі маркер схвалення, позитивної оцінки чогось. Важливими в плані розгортання топіку похвали є повторювані дієслівні форми – індикатори іллокутивної функції (*фал'у*, *мўс'у фалїти*, *йек ни пофалїти*), а також мовні одиниці, що вказують на виділені адресантом риси характеру адресата (*ч'ємний*, *слїўний* – ‘той, що дотримується даного комусь слова’). Однак антонімічні фразеологічні одиниці як підсумкові формули тексту, що формують контраст, виступаючи значущою смисловою «мітою» тексту, повністю нівелюють інваріантне значення похвали, окреслюючи інший характер конкретно-

туативних умов сприйняття дійсності, актуалізуючи приховані комунікативні наміри адресанта («я не схвалюю твої дії», «мені не подобається, що ти не виконуєш обіцяного», «ти мене підвів» тощо).

Таким чином, змістове наповнення усталеного типу повідомлення, оприявлюючи інтенції комуніканта, здатне трансформуватися, актуалізуючи підтекст, тим самим змінювати інваріантне значення мовленнєвого жанру, наприклад, виформовувати похвалу в докір.

У мовленні жителів села Тюдів функціують і такі усталені типи повідомлень, у яких у ролі домінантної значеннєвої одиниці виступає усталена сполука. Наприклад: *Ік лиш хтос скáже отак'ї словá / то йá ўже наперєт знáйу / за шо вин хоч'ї говорїти і ў ікїй бик у нєго складáйїц:є гáтка.*

Дешифруючи такий текст, важливо враховувати не лише пряме значення, закладене в маркерах-висловленнях, але насамперед те імпліцитне значення, носіями якого вони є, тобто те, що пресупозиційно «прочитується» усіма дорослими комунікантами й у процесі комунікативної взаємодії сприяє вираженню їхніх інтенцій і досягненню перлокутивного ефекту.

Розгляньмо текст – мовленнєвий жанр, який можна кваліфікувати як прохання (запитання) – і відповідь (розповідь про запитуване): *Таї шо / М'іхá / йєк там вáш'а козá? / Козá ік козá / ў Óблаз'і вїмн'і / а пасє на Ўлóz'і / то йá мўс'у се квáпити ў Óблас / абїх здойїў йїй' / алє / в'ідєї / трєба шукáти бїрїшу дїїнїцу / бо мойá / вїжу / шо гет замалá.*

Віддалена взаємозалежність частин цілого (вим'я і голова кози) актуалізована в наведеному тексті з опорою на домінантні звичні форми досвіду людини, які дозволяють сприймати такий розчленований об'єкт як єдине ціле. Хоч окреслена пізнавальна, трансформована уявою комуніканта ситуація містить у собі пізнавальний парадокс (*бо йек такє гон:о бїти?*), використовувана в побуті тварина в наведеній ситуації є абсолютно впізнаваною:

- *за її діями* (пасє);
- *за призначенням* (дає молоко; правда, значно більше, ніж це можливо в реальності, тому господареві треба використовувати велику «диїніцу»);

– **за поширеністю в селі** («*корóву держ'ели маї богáч':і гáзди / а так'і / їйк оцес ч'олов'ік / гóн':і бу́ли змоч'ісе лиш на козу́*»);

– **за включеністю її в систему аналогічних побутових ситуацій, пов'язаних із доглядом за домашніми тваринами** (пасти й доїти їх);

– **за факультативними імплікатурними значеннями, здатними характеризувати зовнішність тварини, риси її поведінки** (як аргумент адресант використовує формально тавтологічне висловлення *коза́ ік коза́*, спеціально представляючи названий мислеобраз як узвичаєний, а не трансформований, що, на думку адресанта, повинно підсилювати його впізнаваність і водночас програмувати іншу (не денотативну) віху смислотворення). Тож можна, очевидно, сказати, що зображена ситуація передається за допомогою одного з видів когнітивної гри (як засобу динамічного творення значення), яку варто кваліфікувати як своєрідну «форму життя», незвичний аспект бачення» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 390), як оказіональний засіб вираження окремого фрагмента дійсності. Така гра, на нашу думку, як і мовна, – це певний когнітивний й оцінно-образний «контекст», детермінований відповідним «аспектом бачення» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 390) і сприйняття дійсності, що артикулює приховане екзистенційне значення, зумовлене інтенцією адресанта і його умінням передбачати результат свого мовного впливу на адресата. Наприклад: *Ус'і бере́гов'і л'у́де / шо ко́ло д'і́да жи́ли / ў́же напе́рét зна́ли / шо і́к при́шóў М'іс'áнтик / то бу́де ве́село / ўс'і му́т се с'м'і́йети / бо вин ум'і́ў таке́ віга́дати / шо на́й їйго́ хол'е́ра о́зме*.

Мовний образ об'єкта в наведеному тексті як дискурсі розкривається через включення його в когнітивно-семантичну матрицю, де значущими для жителів села є такі константні одиниці, як *Облас* і *Вло́га* (Уло́га). Порівняймо: *Мижі́ німи́ бу́де дес до́брий кава́лок / йо́ / бо О́блас / ни́дохóд'а Т'у́дева / тики́ при ўхо́д'і / а Ўло́га / на букові́нцко́му бе́рез'і / ікра́с напро́тиў ла́воч'ки / де б́ли́и':і сус'і́ди збе́рали́се ў не́д'і́лу / ци́ у і́кес с'в'ето́ / ци́ тики́ і ў б́у́гден' / шобі́ крі́шку посі́д'іти / погово́ріти / поже́ртува́ти / о́ / дл'а́ цих бере́гові́х*

л'уді́й Уло́га / це та́к'ік шош рíн:е́ / бо о́ч'і ко́ждий ден' на н'у́ се ді́ўїут / ну́ таї́ спрахти́ко́вано / і́к там ко́с'ут / то ў́ нас / на ці́м бо́ц'і / му́си питі́ дош' / на́йби і́киї́ / але́ пі́де / а ш'і таке́ / це́ йа́ зда́ўна зна́йў / шо весна́ устанóўї-уї́ц:е́ гаш то́гдї́ / і́к б́у́ч'і́ / шо над Уло́гоў / зач'і́наї́й бри́стувáти / о́: / то́го́ йа́ каў́ / шо с це́ў Уло́гоў ми́ жи́їїмо́ / ад'і́ так / тики́ так / жи́їїмо́ з не́ў.

Ці величини, як і *Гри́дѣ́'ін*, *Зайі́здї́*, *Пидго́ра*, *П'і́триў грун'*, *Сокі́лске*, *Ца́рина* та ін., сприймаються комунікантами не лише як назви певних локацій, але і як мовні одиниці, в семантичній структурі яких є семи культурно-історичного знання (порівняймо ще: *ка́м'ін' Дóўбуш'а*, *Пі́саний ка́м'ін'*, *Сокі́лска* (*Страш-на́*) *ска́ла*, *Тата́рський пото́к*). Уключені в текст, вони виступають як часо-просторові означники, що «позначають загальнолюдські інтуїції, за допомогою яких сприймаються та емпірично осмислюється навколишній життєвий світ людини» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 529), той вимір буття жителів села, що пов'язаний зі світосприйняттям і світопереживанням і який великою мірою розкривається в мовленні (Гайдеггер, 2007, с. 23).

Тож адресант (*Міся́нтик*) і використовує певні з цих назв, включаючи їх у незвичні, оказіональні зв'язки, формуючи тим самим мислеобраз, що, здавалось би, суперечить конкретному життєвому досвіду, виходить за межі знання, пов'язаного з зображуванним предметом, однак, як уже було згадано вище, є впізнаваним, і саме така його парадоксальна двоїстість сприяє тому, що адресант досягне комунікативної мети – очікуване комунікативними партнерами стане реальністю (*бо вин ум'і́ў таке́ віга́дати / шо на́й їйго́ хол'е́ра о́зме*).

Домінантне висловлення в наведеному тексті (*коза́ ік коза́*) за семантикою є асиметричним стосовно тих висловлень, які використовував мовець у багатьох ситуаціях, коли, характеризуючи типові ознаки предмета, послуговувався формально тавтологічним висловленням.

Текст же як розгорнута смислова побудова (розповідь комуніканта – відповідь на «провокативне» запитання «*А́ йе́к там ва́ш'а коза́?*») трансформує узвичаєне, типові, надаючи йому статусу незвичного, несподіваного,

дивного (Мала філологічна енциклопедія, 2007, с. 289), а отже, й іншого оцінного виміру.

Козу в українській етнокультурі, «за старими повір'ями, пов'язують із нечистою силою...; у фольклорі коза і козел – об'єкти жартівливих та іронічних характеристик – в'їдливості...; ненажерливості, нерозумності, марнокорисливості...; це об'єкт традиційних порівнянь...; персонаж народних казок...; коза у різдвяній виставі символізує плодючість, майбутній урожай» (Жайворонок, 2006, с. 296–297).

У тюдівському говірковому мовленні коза має дещо інші характеристики, зокрема підкреслювано її вибагливість і вередливість, тому часто вживаними стосовно осіб жіночої статі є формули *напасна / ік коза́; ви́борна / ік коза́*. Наприклад: *І шо́ йа вам скаў / опхо́дїти козу́ / то вели́ка нау́ка / ўна бут'шо́ ни ме йї́сти / ї́ пї́ти бу́де лиш то́то / шо йї́ се ўда́ст / козу́ буд'де́ ни напасе́ш / йо: / х'іба́ дес у лу́з'ї ме ви́шуко́вувати і́кї́с листо́ч'ок / шо йї́ посмаку́йї / шош отакé / абéсте ни гада́ли соб'ї́ / шо с козо́ў ду́же прóсто*.

Широко використовуваними є і порівняння: *ска́ч'ї / ік коза́ (ік кізл'ї́ / кизл'е́); блéйї / ік коза́ (знев., згру́б про занадто говірливу жінку)*.

Така мовленнєва інформація семантико-функціонального характеру, як і вже згадувані фонові знання, відбивають досвід людини, втілений у відповідних фреймах, когнітивних схемах, мислеобразах, допомагаючи комунікантам – жителям села – правильно дешифрувати мовленнєву ситуацію, «прочитувати» у ній підтекст, вичленовувати зі змісту почутого ті відтінки, які маркують текст як жартівливий чи іронічний.

Наведемо приклад ще одного тексту з узагальненим мовленнєвожанровим значенням «порада» («рекомендація»), у складі якого є похідне від слова «коза»: *Ік хоч'фа́йно пере́зимувáти / шобі́ тоб'ї́ бу́ло теплó / тре: запас-ті́се вербо́вими дривáми і коз'е́ч'їм ку́жухом*.

Дериват «коз'е́ч'їй» разом зі словом «ку́жух» формує фразеологізовану сполуку, в семантичній структурі якої є компоненти, здебільшого передані дескрипціями: «той, що холодний (студе́ній)», «той, що не зігріває (н'їц ни гр'ї́йї)», «той, що непридатний для використання взимку (хто би такé ўзим'ї

ўберáў?)». Аналогічно – й «вербо́в'ї дривá» (з і́кї́х нима́ ко́ристи / сказа́ти ота́к / це про се́бе пите́с'м'ї́е́тисе с то́го / хто ота́кім до́бро́м запáс'е на зи́му).

Виділені сполуки в наведеному тексті (завдяки закріпленому в них досвідному знанню) є тими змістотвірними маркерами, що аксіологічно переформатовують текст, представляючи «пораду» в іронічно-жартівливому вимірі. Семантично навантажені фразеологізовані сполуки «коз'е́ч'їй ку́жух» і «вербо́в'ї дривá» є домінантними і в деяких інших фрагментах діалектного дискурсу, зокрема і в тих, які з погляду мовленнєвожанрової характеристики можна означити як «порада»: *Ік узим'ї́ застуді́ўсе / слабу́йїш / то шобі́ бо́рзо ві́здоров'їти / йе до́бриї л'ї́к / тре: се рози́бра́ти ї́ на́нич' л'ї́ч'ї́ на прі́збу / ўкρί́тисе коз'е́ч'їм ку́жухом / і на ра́но меш гет здо́ровїй*.

Як і в попередньому тексті, де домінантним був непрямий мовленнєвий акт (формально тавтологічне висловлення), так і тут виділені ключові одиниці «підказують» реципієнтові, який (імовірно) смисл буде закладений адресантом у мовленнєвому жанрі, оскільки кожний з комунікантів зберігає в пам'яті ознаки мовленнєвих ситуацій, де використано ці мовні величини.

У процесі спілкування, дешифруючи інтенції комунікативного партнера, мовець бере до уваги різні засоби спілкування, а також правила мовленнєвого етикету, максими спілкування для того, щоб репліки (запитання) в процесі комунікативної взаємодії сприймалися як коректні.

Так, у тюдівському говірковому дискурсі поставлене (після формули привітання) запитання «А йе́к там ва́ш'а жі́нка / йек д'ї́ти / йек худі́пка?» буде сприйняте як нормативне, а «І́йек там ва́ш'а коза́?»; «А ци́ ш:ї́ли йї́сте коз'е́ч'їй ку́жух / бо зима́ на но́с'ї?» кардинально змінює смисловий вектор комунікації, переводячи її у площину жартівливо-іронічного (або й аномального, недоречного, якщо комуніканти не настроєні на кооперативне спілкування).

Важливим є врахування й паралінгвістичних засобів спілкування, які з самого початку мовленнєвої взаємодії здатні «програмувати» її характер: інтонаційний малюнок запитання, поставленого Місянтикові, тональ-

ність його відповіді засвідчили, що й адресант, і адресат на глибинному рівні здатні оцінювати ситуацію й дешифрувати інтенції один одного («над *М'іс'антиком* л'убіли піджер-т'овувати / таї вид не́го ч'іка́ли ве́селости / того́ ко́ждей дистава́ў то́то / шо хот'і́ў»).

Висновки. Отже, мовленнєвий жанр як тематично, композиційно й стилістично усталений тип повідомлень, що характеризується когнітивними, оцінно-образними, прагматичними й національно-культурними особливостями, є значущим у вираженні інтенцій комунікантів, в актуалізації їхніх комунікативних стратегій і тактик.

У мовленні жителів села Тюдів функціують різні тематичні розряди мовленнєвих жанрів, деякі з яких мають синкретичний характер.

Залежно від ситуації спілкування, комунікативних намірів мовців деякі мовленнєві акти – складники мовленнєвих жанрів – здатні трансформуватися, набуваючи амбівалентного характеру; актуалізуючи підтекст, вони тим самим виформовують інший вид мовленнєвого жанру.

Проведене дослідження засвідчило: у тюдівському діалектному мовленні маркером інваріантного значення мовленнєвого жанру можуть виступати одиниці різних мовних рівнів, серед яких насамперед виділено перформативні дієслова, а також фразеологізовані мовні одиниці.

Перспективним вважаємо дослідження динаміки функціювання мовленнєвих жанрів гуцульського діалектного дискурсу в умовах сучасних комунікативних практик.

ЛІТЕРАТУРА

- Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 342 с.
- Гайдеггер М. Дорогою до мови / пер. з нім. В. Кам'яця. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Ліпська Є. Л. Перформативні висловлення в сучасній німецькій мові : семантичний і когнітивно-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... к-та філол. наук. Чернівці, 2010. 20 с.
- Мала філологічна енциклопедія / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 480 с.
- Філософія : світ людини : курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
- Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

- Batsevych, F. S. (2010). *Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky: monohrafiia [Essays on Linguistic Pragmatics]*. Lviv : PAIS [in Ukrainian].
- Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi lnhvistyky: pidruchnyk [Fundamentals of Communicative Linguistics]*. Kyiv : Vydavnychy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Gaidegger, M. (2007). *Dorohoiu do movy [On the Way to Language]*. Lviv : Litopys [in Ukrainian].
- Lipska, Ye. L. (2010). *Performatyvni vyslovlennia v suchasni nimetskii movi: semantychnyi i kohnityvno-prahmatychnyi aspekty [Performative Utterances in Contemporary German: Semantic and Cognitive-Pragmatic Aspects]*. (Abstract of the PhD thesis). Chernivtsi[in Ukrainian].
- Skopnenko, O. I., Tsybaliuk, T. V. (Comps.). (2007). *Mala filolohichna entsyklopediia [Concise Philological Encyclopedia]*. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V. I. (Chairman of the Ed. board). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv : Abrys. [in Ukrainian].
- Tabachkovskiy, V. H., Bulatov, M. O., Khamitov, N. V. and others (2003). *Filosofia: svit liudyny: kurs lektzii [Philosophy: The Human World: course of lectures]*. Kyiv : Lybid, [in Ukrainian].
- Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukraïnskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Symbols of Ukrainian Ethnoculture: dictionary-reference]*. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 05.09.2025 р.